

HELLENİSTİK DÖNEM ÖNCESİ BITHYNIA'DA HELLEN KOLONİLERİ VE BITHYNIALILAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER*

HALE GÜNEY**

Bu çalışma Hellenistik dönem öncesi Bithynia Bölgesi'nde yaşayan Bithynialılar ile Hellen kolonileri arasındaki ilişkileri inceler. Bithynialılar, bilinenlere göre Demir Çağı'ndan itibaren Bithynia bölgesinde yaşamaya başlamış ve varlıklarını uzun yüzyıllar sürdürerek yaşam tarzları ve gelenekleriyle bölgenin tarihsel gelişimini etkilemişlerdir.¹ Son yirmi yılda Karadeniz'de kurulan Hellen kolonileri ve bunların yerel unsurlarla olan ilişkileri özellikle kazılardan elde edilen arkeolojik verilerin de yardımıyla üzerinde çalışılan önemli konulardan biri olmuştur. Ancak Propontis'in doğusunda, yani kabaca Bithynia bölgesindeki erken dönem yerleşmeleri ve burada kurulan koloniler konusunda arkeolojik açıdan genel bir sessizlik hâkimdir. Dolayısıyla dönemin kaynaklarına bakıldığında antik yazılı kaynaklar arkeolojik verilere göre çoğunluktadır. Bu nedenle antik yazılı kaynaklar öncelikle bu çalışmada değerlendirilecek ve arkeolojik verilere bölgede tespit edilebildiği kadarıyla değinilecektir. Çalışmanın böylelikle bir amacı da özellikle arkeolojik verilerin yetersizliği nedeniyle

* Bu makale, yazarın 2012 yılında İngiltere'deki Exeter Üniversitesi'nde tamamladığı "The Resources and Economy of Roman Nicomedia" başlıklı doktora tezinin ikinci bölümü olan "History of Settlers and Settlements in Bithynia from Archaic times to the Roman Empire" a dayanılarak hazırlanmış ve gerek kaynak gerekse içerik revizyonu yapılarak zenginleştirilmiştir. Hale Güney, "History of Settlers and Settlements in Bithynia from Archaic times to the Roman Empire", *The Resources and Economy of Roman Nicomedia, Exeter Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Exeter 2012, ss. 65-104.

** Yrd. Doç. Dr., İpek Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, hguney@ipek.edu.tr

¹ Stanley Mayer Burstein, *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea*, Classical Studies 14, Berkeley 1976, s. 9. Ömer Çapar, "Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu", *I. Anadolu Demir Çağları Sempozyumu*, 24-27 Nisan 1984, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1987, ss. 13-34.

Bithynia'daki erken dönem yerleşim yerleri ve yerleşimciler kadar, Hellen kolonizasyonu ile bölgede birlikte yaşamaya başlayan Bithynialılar ve koloniler arasındaki ilişkiler konusundaki bilgilerimizin eksikliğine dikkat çekmektir. Çalışma iki ana kısma ayrılır. İlk bölüm Hellen kolonizasyonu öncesinde Bithynialılar'ın etnik kökenleri ve egemenlik alanları konusunda bilgi vererek konuya bir giriş yapar. İkinci kısım ise Bithynia'da kurulan Hellen kolonileri ve kolonilerin Bithynialılar ile olan ilişkilerinin nasıl şekillendiğini inceler. Çalışmanın bu ikinci kısmını makaleye ilişkin genel bir sonuç izler.

I. Bithynialılar'ın Kökenleri ve Egemenlik Alanları

Bithynia'dan coğrafi bir terim olarak bahseden bilinen ilk antik yazarlar Herodotos ve Pseudo-Skylaks'dır. Hem Herodotos hem de Pseudo-Skylaks bölgeden 'Bithynia', 'Asya Thrakiası' ve 'Thrakia Bithyniası' olarak bahseder.² Appianos, Bithynia'daki halkların kendilerini önceleri Bebyrykler olarak tanımladıklarını ve Thrak kökenli bu halkların Bithynia'ya yerleştikten sonra kendilerini Bithynler olarak adlandırdıklarını yazar.³ Strabon Homeros zamanında Bithynler'in bölgeye tam olarak yerleşemediklerini ya da Phrygia ve Mysia halkları içerisinde varlıklarını sürdürdüklerini ileri sürer.⁴ Dolayısıyla, bölgeye ilk Phrygialılar ve sonrasında Mysialılar yerleşir. Böylece Bithynialılar, Phrygialılar ve Mysialılar tarafından yerleşilmiş bir bölgeye gelir.⁵

Antik yazarlar Hellenistik dönem öncesi Bithynler'in egemenlik alanları konusunda önemli bilgiler sunar. Buna göre, Bithynler kabileler halinde özellikle İzmit Körfezi'nin kuzeyinde Karadeniz'e ve Sakarya Neh-

² Herodotos, *Historia, the Histories*, çev. A.D. Godley, Loeb, Cambridge-Mass., Londra 1920-1957, VII 75; Pseudo-Skylaks, *Periplus, Geographi Graeci Minores*, çev. C. W. L. Müller, Hildesheim 1990, 92.

³ Appianos, *Rhomaika, Appian's Roman History*, çev. H. White, Londra, New York 1912-3, II 12, 1. Bebyrykialılar için ayrıca bk. Strabon, *Geographika, Geography of Strabo*, çev. H. L. Jones, Loeb, Londra, New York 1917-1949, VII 3, 2; XIII 1, 8. Ammianus Marcellinus, *The Res Gestae, the Roman History*, çev. J.C. Rolfe, Londra, New York 1935-9, XXII 8-14.

⁴ Strabon, *a.g.e.*, XII 4, 1, 5-8.

⁵ Strabon, *a.g.e.*, XII 3, 3.

ri'ne doğru genişleyen bir alanda yaşamışlardır.⁶ Bithynler'in egemenlik alanı batıda Kalkhedon, doğuda Herakleia Pontike, kuzeyde Karadeniz ve son olarak güneyde İzmit Körfezi ile sınırlıdır.⁷ Hypios Nehri (Melen Çayı) Bithynler ve Mariandynler arasında sınırdı (bk. Harita).⁸ Böylece Hypios Nehri Bithynler'in doğu sınırını oluşturuyordu. Dolayısıyla, Bithynia bölgesi bugün Bolu, İznik, Bilecik ve Sakarya'yı içine alacak şekilde kabaca Kocaeli Yarımadası'na tekabül eder.

Herodotos, Pseudo-Skylaks ve Ksenophon gibi pek çok antik yazar Bithynler'in Thrak kökenli olduklarından bahseder. Herodotos bölgenin adını "Bithynia Thrakiası" olarak verir⁹, ve Pseudo-Skylaks *Periplus* adlı eserinde Bithynia'dan "Bithynialılar'ın Thrakiası", bölge sakinlerinden de "Thrakialı Bithynialılar" olarak söz etmektedir.¹⁰ Ksenophon'da ise Bithynler, "Bithynialı Thraklar" olarak geçer.¹¹

Thrakia'dan Bithynia'ya böyle bir göçün varlığına ilişkin arkeolojik bulgular İstanbul çevresinde 2009 ve 2012 yıllarında gerçekleştirilen İstanbul Tarih Öncesi Yüzey Araştırmaları kapsamında tespit edilmiştir.¹² Kocaeli'nde Thrakialılar ve Bithynler arasındaki bir takım benzerliklere işaret eden arkeolojik veriler de mevcuttur. Bu bağlamda bahsedilecek ilk arkeolojik veri Thrakia kubbeli mezarlarının Kutluca'da (İzmit'in 23 km kuzeybatısı) bulunan mezarla olan benzerliğidir. Bu mezarda tarihlenmeyi yapacak bir malzeme ele geçmemiştir. Ancak A. M. Mansel bu mezarla

⁶ Pseudo-Skylaks, a.g.e., 91-92. Ksenophon, *Hellenika; Anabasis; Symposium; Apology*, çev. C. L. Brownson-O. J. Todd, Loeb, Londra, New York 1918-1922, *Anabasis* VI 4, 2. Arrianos, *Anabasis Alexandri, The Campaigns of Alexander*, çev. P. A. Brunt, Loeb, Londra, Cambridge-Mass. 1976, I 29, 5. Louis Robert, *A travers l'Asie Mineure. Poètes et prosateurs, monnaies grecques, voyageurs et géographie*, Paris 1980, s. 11; Henry-Louis Fernoux, "Guerres, cites et mondes indigenes du Pont-Euxin et de la Propontide aux Ve et IVe siècles av. J.-C.", *Pallas* 51 (1999), s. 187.

⁷ Strabon, a.g.e., XII 3, 2; 4, 3-5.

⁸ Pseudo-Skylaks, a.g.e., 91.

⁹ Herodotos, a.g.e., VII 75.

¹⁰ Pseudo-Skylaks, a.g.e., 92.

¹¹ Ksenophon, *Hellenika* I 3, 1.

¹² Şengül Aydıngün-Haluk Aydıngün, "Erken Demirçağ'da "İstanbul Boğazi" Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu'ya Geçişline Ait İlk Bulgular", *Arkeoloji ve Sanat* 142 (2013), ss. 65-78.

Thrakia kubbe mezarları arasındaki mimari benzerlikleri inceler ve Kutluca'daki mezarın M.Ö. IV. yüzyıla ait olduğunu ileri sürer.¹³ İzmit'te bulunan başka kubbe mezarlar da mevcuttur. Mesela M.Ö. II. yüzyıla tarihlenen İzmit Kanlıbağ Tümülüsü, 1971 yılında İzmit'te keşfedilir.¹⁴ İzmit Nekropolisinde yapılan kurtarma kazılarında ele geçen mezarlar da Thrak mezar mimarisiyle pek çok benzerlikler taşır. Kefken'de Yayla Pınar Tümülüsü, İzmit Akyazı Tümülüsü¹⁵ ve Adapazarı Tersiyeye Köyü sınırlarındaki Tersiyeye Tümülüsü ve son olarak Aytepe Tümülüsü, Hellenistik döneme aittir. Bütün bu tümülüsler Thrak mezarlarıyla mimari benzerlikler taşımaktadır.¹⁶ Ayrıca bugün Adapazarı'nın Adliye Köyü'nde, antik Tarsos'ta bulunan bir stel (Tersiyeye Tümülüsü'ne yaklaşık 25 km) Mokazis adında Bithynialı zengin bir aristokrata aittir.¹⁷ M.Ö. II. yüzyılın birinci yarısına tarihlenen steldeki yazıttan, sadece Mokazis'in değil, karısı ve çocuklarının da açıkça Thrak isimlerine sahip olduğu görülmüştür. Bithynia bölgesinde yapılan araştırmalarda sadece Hellenistik döneme değil, Roma dönemine de tarihlenen ve Thrak isimlerini taşıyan pek çok yazıt ele geçmiştir.¹⁸ T. Corsten'in epigrafik araştırmaları Thrak

¹³ Arif Müfit Mansel, "Gebze Yöresinde Kutluca Kubbeli Mezarı ve Onun Trakya Kubbeli Mezarları Arasında Aldığı Yer", *Bellelen* 37 (1973), s. 57.

¹⁴ Yıldız Meriçboyu – Sümer Atasoy, "İzmit Kanlıbağ Tümülüsü", *İstanbul Arkeoloji Müzesi Yılığ* 15-16 (1969), ss. 67-90. Ayşe Çalık-Ross, *Ancient İzmit: Nicomedia*, İstanbul 2007, s. 105.

¹⁵ Nezhir Fıratlı, "Bithynia Araştırmalarına Birkaç İlave", *Bellelen* 17 (1953), ss. 15-25.

¹⁶ Nezhir Fıratlı "Adapazarı-Tersiyeye Köyü Tümülüsü", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yılığ* 9 (1960), ss. 22-25.

¹⁷ Frank Rumscheid – Winfried Held, "Erinnerungen an Mokazis. Eine neugefundene Stockwerkstele aus dem bithynischen Tarsos", *Istanbuler Mitteilungen* 44 (1994), ss. 92-93; Wolfgang Blümel – Reinhold Merkelbach, Grabepigramm auf Mokazis, *Epigraphica Anatolica* 25 (1995), 67-69; Reinhold Merkelbach – Josef Stauber, *Steinepigramme aus dem griechischen Osten II*, Münih – Leipzig 2001, ss. 213-214.

¹⁸ Bölgede tespit edilen Thrak isimlerini içeren yazıtlar için bk. Thomas Corsten, "Thracian Personal Names and Military Settlements in Hellenistic Bithynia", Elaine Matthews (ed.), *Old and New Worlds in Greek Onomastics*, Oxford 2007, s. 128. Sencer Şahin, *Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia)/İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu II*, 3. Testimonia, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. Bonn 1987. A.g.y. "Neue Inschriften von der bithynischen Halbinsel", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 18 (1975), ss. 27-48. Sema Polat-Öğüt – Sencer Şahin, "Katalog der bithynischen Inschriften im Archäologischen Museum von İstanbul", *Epigraphica Anatolia* 5 (1985), ss. 97-124. A.g.y. "Katalog der bithynischen Inschriften im Archäologischen Museum von İstanbul", *Epigraphica*

isimlerinin özellikle Nikomedia, Nikaia, Prusias ad Hypion ve Prusa'da yoğunlaştığını ve M.Ö. II. yüzyıl ve sonrasına ait olduklarını göstermektedir.¹⁹

Son olarak, Artemis Bendis, Tanrıça Artemis'in Thrakia'daki tapımı, Bithynia Kralı I. Nikomedes'in sikkeleri üzerinde (M.Ö. c. 280–250) görülmektedir.²⁰ Bu, Bithynialılar'ın Thrak kökenine ilişkin bir gösterge olmalıdır. Bu tip, yeni kurulan Bithynia Krallığı'na özgüdür. Belki de Artemis Bendis tipi, kardeşini yenip ikinci Bithynia kralı olarak tahta oturan I. Nikomedes tarafından, Bithynia halkları üzerinde birleştirici ve bütünleştirici bir etki yaratmak için propaganda aracı olarak özellikle seçilmiştir.²¹ Ayrıca kuzeybatı Bithynia'da Roma İmparatorluk dönemine tarihlenen ve Talaris tarafından (Thrak ismi) Artemis Bendis'e yapılan bir sunu, söz konusu kültün Roma döneminde de bir şekilde devam ettiğinin bir göstergesi olmalıdır.²²

Anatolia 8 (1986), ss. 109-128. Ayrıca Sakarya and Bilecik illerinde 2010 ve 2012 yıllarında Hüseyin Sami Öztürk, ve 2012 yılında Filiz Dönmez-Öztürk tarafından Bolu'da (Göynük ve Mudurnu) yürütülen yüzey araştırmaları özellikle bölgeden yeni yazıtları bilim dünyasına kazandırması açısından önemlidir. Bk. Hüseyin Sami Öztürk, "Nikaia'dan (Bithynia) Yeni Yazıtlar I (New Inscriptions from Nicaea [BITHYNIA] I)", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 137 (2011), ss. 147-154. Hüseyin Sami Öztürk – Selen Kılınç Aslan, "Nikaia'dan Yeni Yazıtlar II", *Gephyra* 9 (2012), 101-110. Hüseyin Sami Öztürk – Ceren Plevneli "Nikaia'dan Yeni Yazıtlar III", *Mediterranean Journal of Humanities* II/2, (2012) ss. 189-203. Filiz Dönmez-Öztürk, "Göynük ve Mudurnu'dan Yeni Yazıtlar I", *Mediterranean Journal of Humanities* 2 (2012), ss. 67-78.

¹⁹ Corsten, "Thracian Personal Names and Military Settlements in Hellenistic Bithynia", ss. 121-135. Ayrıca Kuzeybatı Küçük Asya'yı kapsayan onomastik çalışması için bk. Pınar Özlem Aytaçlar, "Onomastic Survey of the Indigenous Population of Northwestern Asia Minor" Richard Catling – Fabienne Marchand (eds.) *Onomastologos: studies in Greek personal names presented to Elaine Matthews*, Oxford 2010, ss. 506-529.

²⁰ RG= *Recueil general des monnaies grecques d'Asie Mineure*, William Henry Waddington – Ernest Babelon – Théodore Reinach, cilt. 1, Paris 1908, s. 218, Nr. 1-2, 4. Arnold Hugh Martin Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971, s. 151; Murat Arslan, *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator*, İstanbul 2007, ss. 56; 60-68.

²¹ Hale Güneç, "Nikomedia (İzmit)'da Sikke Basımı ve Kentin Roma Dönemi Kent Sikkeleri", (Türkçe-İngilizce), *Marmara Araştırmaları Sempozyum Kitabı*, İstanbul 2008, ss. 43, dn. 16.

²² SEG= *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Leiden 1923-, LII, nr. 1221. Yine Roma dönemine tarihli olup Thrak ismi taşıyan bir Nikomedialı tarafından Thrak tanrılarına yapılan bir sunu da tespit edilmiştir. TAM= *Tituli Asiae Minoris: Collecti et Editi IV*, Friedrich Karl Dörner, Apud Academiam Scientiarum Austriacam Vindobonae 1978, Nr. 84, 60.

M.Ö. 400'de Herakleia'dan birliğiyle Kalpe'ye gelen Ksenophon burada pek çok köy yerleşimi olduğunu kaydeder.²³ Bölgede Roma hâkimiyeti başladığında durumun çok değişmediği görülmektedir. Thrak ismi taşıyan pek çok köy yerleşimi Nikomedia'nın egemenlik alanında tespit edilmiştir. Antik kentin kuzeyinde kırk bir köy ve *phyle* adını taşıyan yedi yerleşim yeri bilinmektedir.²⁴ Pentephyle/Triknaita, *phyle* Petrozetoï, Baradendromia (yerleşimcileri *phylitai* olarak adlandırılmış) ve Lakkenoi, *phyle* yapılanmasını gösteren yerleşimlerdir.²⁵ Nikomedia'da bazı köyler Roma döneminde *synoikismos* yoluyla yeniden yapılandırılır. Mesela Trikomia üç köyün birleşmesiyle oluşmuş bir yerleşim yeridir. Bir başka *synoikismos* örneği ise *kome tes pentepyles*, yani beş kabilenin birleşmesiyle oluşmuş bir köydür.²⁶ Roma döneminde köylerin yeniden yapılandırılmasında Bithynialılar'ın *phyle* yani kabile yapılanmasını hala koruduğu görülmektedir. Thrakia kubbe mezarlarına benzerliğinden bahsettiğimiz Kutluca mezarı mevki olarak²⁷, Nerola köyü (Karakadılar) ve *phyle* Petrozetoï'a oldukça yakındır. Bu da bölgedeki Thrak kökenli Bithynialı varlığını destekler.²⁸ Görülüyor ki, Ksenophon tarafından gözlemlenen köy yerleşimleri Hellenistik dönemde de yine *phyle* yerleşimleri olarak varlığını sürdürmüştür. Roma Devleti, Bithynia'yı topraklarına kattığında ise bu kabile yerleşimlerini birleştirip genişleterek daha bütünleşmiş bir biçim kazandırmıştır.²⁹

²³ Ksenophon, *Anabasis* VI 5, 7-8, Kalpe için ayrıca bk. Strabon, *a.g.e.*, XII 3, 7; Apollonios Rhodios, *Argonautika, the Argonautica*, çev. R.C. Seaton, Loeb, Londra, New York 1921, II 659; Plinius (Yaşlı), *Naturalis Historia, Natural History*, çev. H. Rackham, Londra 1938, VI 1, 4.

²⁴ *TAM a.g.e.*, Nr. 99-100; Richard Talbert, *The Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton 2000, ss. 786-791.

²⁵ Friedrich Karl Dörner, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*, Istanbul Forschungen 14, Berlin 1941, ss. 41-43; Mustafa Adak – Konrad Stauner, “Zur Stellung von Armeceangehörigen in ihren Heimatstädten: Der Fall M. Aur. Antoninus Aus Prusias ad Hypium”, *Gephyra* 3 (2007), s. 156; Ursula Kunnert, *Bürger unter sich. Phylen in den Städten des kaiserzeitlichen Ostens*, Basel 2012, ss. 73-92.

²⁶ Stephen Mitchell, *Anatolia, Land, Men, and Gods in Asia Minor I-II*, Oxford 1993, s. 185.

²⁷ Mansel, *a.g.e.*, s. 57.

²⁸ Bk. Talbert, *a.g.e.*, Harita 52.

²⁹ Güney, “History of Settlers and Settlements in Bithynia”, s. 83.

II. Bithynia'da Hellen Kolonizasyonu ve Hellen Kolonileri ile Bithynialılar Arasındaki İlişkiler

Bithynialılar, bölgelerini M.Ö. VIII. yüzyılda başlayan Hellen Kolonizasyon hareketi sonucu yeni yerleşimcilerle paylaşmak durumunda kalır. Hellen kolonizasyonu M.Ö. IX. yüzyılın başlarında başlar. Tsetskhladze tarafından hazırlanan liste Karadeniz'e yönelik Hellen ilgisinin M.Ö. VIII. yüzyılın ikinci yarısında başladığını ortaya koymaktadır.³⁰ Bithynia bölgesinin Miletos ve Megara tarafından kolonize edildiği görülmektedir.³¹ Astakos³², Kallipolis³³, Kios³⁴, Myrleia (Brylleion)³⁵ ve Thynias³⁶ Hellen Kolonizasyonu boyunca M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıllarda, Bithynialılar'ın genel olarak yetiştiği bölgede, Miletos ve Megara tarafından kurulduğu bilinen kolonilerdir.

Nüfus artışı, yiyecek sıkıntısı, toprak azlığı ve hammadde arayışı genel olarak Hellen Kolonizasyonu'nun temel nedenleri olarak sıralanır.³⁷

³⁰ Gocha R. Tsetskhladze, "Introduction: Revisiting Ancient Greek Colonization", Gocha R. Tsetskhladze (ed.), *Greek Colonization, An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Leiden, Boston 2006, ss. lxxvii-lxxiii.

³¹ Tsetskhladze, "Introduction", Tablo 6. Megara'nın Marmara'da kurduğu koloniler için bk. Murat Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi*, İstanbul 2010, ss. 15-17.

³² Memnon, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, cilt. III, çev. K. Müller, Frankfurt am Main 1975, XII, XX. Lampsakos'lu Kharon, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, çev. F. Jacoby, Leiden, Berlin 1926-1958, VI. Strabon, a.g.e., XII 4, 2. Ayrıca bk. Uwe Heinemann, *Stadtgeschichte im Hellenismus: die lokalhistoriographischen Vorgänger und Vorlagen Memnon von Herakleia*, Münih 2010, ss. 223-228. Johann Sölch, "Bithynische Staedte im Altertum", *Klio* 19 (1925), ss. 140-188.

³³ Alexandru Avram, "The Propontic Coast of Asia Minor", Mogens Herman Hansen – Thomas Heine Nielsen (eds.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004, ss. 981-982.

³⁴ A.g.y., ss. 981-982.

³⁵ Avram, a.g.e., s. 989.

³⁶ Apollonios Rhodios, a.g.e., II 341, 684, 720, 752. Strabon, a.g.e., XII 3, 4. Pausanias, *Periegesis tes Hellados, Description of Greece, Guide to Greece*, çev. P. Levi. Harmondsworth 1971, V 26, 7. Friedrich Karl Dörner - Wolfram Hoepfner, "Das Eiland Thynias-Apollonia", *Istanbul Mitteilungen* 39 (1989), ss. 103-104. Apollonios Rhodios karadeniz kıyısındaki bu adada Apollo'ya ait bir tapınak ve altar olduğunu yazar. Bu da buradaki Hellen varlığının bir kanıtıdır. Apollonios Rhodios, a.g.e., II 669.

³⁷ Gocha R. Tsetskhladze, "Greek Penetration of the Black Sea", Gocha R. Tsetskhladze – Franco de Angelis (eds.), *The Archaeology of Greek Colonisation: Essays Dedicated to*

Bithynia Bölgesi'nin kolonizasyon alanı olarak seçilmesindeki nedenler konusunda özellikle Ksenophon M.Ö. 400 yıllarında Kalpe'de yaptığı gözlemler son derece önemlidir. Ksenophon, Kalpe ve çevresinin 1000 kişinin yerleşip yaşayabileceği kadar büyük olduğunu yazar.³⁸ Çünkü Kalpe, su kaynaklarının bulunduğu, her türlü tahılı, baklagili ve özellikle incir ve tatlı bir şarabının yapıldığı üzümün yetişmesinin yanı sıra gemi yapımı için elverişli ahşapın elde edildiği, çok farklı ağaç türünün varolduğu verimli bir yerdir.³⁹ Diğer taraftan, Marmara Denizi (antik Propontis) zengin balık kaynaklarına sahip bir denizdi (özellikle ton balığı).⁴⁰ Yine, Astakos kenti ismini İzmit Körfezi'nin sığ kesimlerde bolca bulunan ıstakozdan almış olmalıdır. Zira ıstakoz betimi kentin günümüze ulaşan sikkelerinde de tasvir edilmiştir.⁴¹ Bu bölge ayrıca Asya'dan Avrupa'ya Akdeniz'den Karadeniz'e uzanan ticaret yolları üzerinde bir geçiş

Sir John Boardman, Oxford 1994, ss. 114-115. Alan Greaves, "Milesians on the Black Sea: Trade, Settlements and Religion", Vincent Gabrielsen – John Lund (eds.), *The Black Sea in Antiquity, Regional and Interregional Economic Exchanges*, Aarhus 2007, s. 19. John Boardman, "Aspects of "Colonization", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 322 (2001), ss. 33-42. Walter Scheidel, "The Greek Demographic Expansion: Models and Comparisons", *The Journal of Hellenic Studies* 123 (2003), ss. 120-140. Sergej Ju Saprykin, *Heracleia Pontica and Tauric Chersonesus before Roman Domination. VI to I Centuries B.C.*, Amsterdam 1997, ss. 22-23.

³⁸ Ksenophon, *Anabasis* VI 4, 3-6, çev. T. Gökçöl: "Kalpe limanı deniz yoluyla bu şehirlerin öbürüne gidilirken Byzantion ile Heracleia arasında yarı yoldadır. Yüksek bir burun denize doğru uzanır; denizde uzanan kısım en alçak kısmının yüksekliği yirmi kulaçtan aşağı olmayan sarp bir kayadır. Bu burnu karaya bağlayan kıstağın uzunluğu yaklaşık olarak dört yüz ayaktır; kıstağın iç kısmı on bin kişiyi barındırmaya yeterlidir. Kayanın eteğinde kumsalı batıya bakan liman yer alır. Asıl kıyıda, yüksek burnun altında büyük bir tatlı su pınarı vardır. Deniz kıyısında her türden birçok ağaç, özellikle de gemi yapımına elverişli ağaçlar vardır. Dağ, toprakların iç kısmında yirmi stadion kadar uzanır; burası taşsız bir topraktır. Yirmi stadion'dan uzun olan deniz kıyısı, her türden büyük ağaçlarla örtülüdür. Ülkenin geri kalan kısmı güzel ve geniş bir çok kalabalık köy vardır; çünkü toprak arpa, buğday, her çeşit sebze, darı, susam, yeterince incir, hoş bir şarap çekilen birçok üzüm ve zeytin ağacı dışında her tür bitki üretir."

³⁹ Benzer gözlemler Ksenophon tarafından iki kez ifade edilmiştir. Ayrıca bk. Ksenophon, *Anabasis* VI 6, 1-4.

⁴⁰ Andrej Opait, "A Weighty Matter: Pontic Fish Amphorae", Vincent Gabrielsen – John Lund (eds.), *The Black Sea in Antiquity, Regional and Interregional Economic Exchanges*, Aarhus 2007, s. 104.

⁴¹ *RG a.g.e.*, s. 266; Barclay Vincent Head, *Catalogue of Greek Coins, Corinth, Colonies of Corinth etc*, Londra 1889, s. lxii.

yeridir.⁴² Bu özellikler bölgede koloni kurulmasında etkili olmuş olmalıdır. Ksenophon'un aktardıkları V. yüzyılın sonlarına yani kolonizasyondan iki-üçyüz yıl sonrasına ait olmasına rağmen, Kalpe ve çevresinin bitki örtüsü ve verimliliği tarih boyunca kaynaklara yansımıştır.⁴³

Ksenophon ayrıca Kalpe ve çevresinde her türlü ürünün yetişmesine rağmen sadece zeytinin bulunmamasını iki farklı pasajda yineler.⁴⁴ Bu muhtemelen Kalpe'nin bulunduğu Kandıra Bölgesi ikliminin zeytin yetiştirmek için uygun olmaması ile ilgilidir. Çünkü burada görülen iklim, İzmit Körfezi'nde görülen Akdeniz iklimine kıyasla daha yağışlı ve soğuktur. Dahası, gözlemlendiği kadarıyla tarih boyunca Kandıra'yı ziyaret eden hiçbir seyyah burada zeytinin yetiştiğinden bahsetmez.⁴⁵ Ayrıca günümüzde de Karadeniz'e bakan bu bölgede zeytin yetişmemektedir.⁴⁶ Bilindiği gibi şarap ve zeytinyağı Hellen beslenme kültürünün vazgeçilmez unsurlarındadır. S. Mitchell bu bölgede zeytinin yetiştirilmemesinin

⁴² Vincent Gabrielsen, "Trade and Tribute: Byzantium and the Black Sea Straits", Vincent Gabrielsen – John Lund (eds.), *The Black Sea in Antiquity, Regional and Interregional Economic Exchanges*, Aarhus 2007, s. 287.

⁴³ Kocaeli Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Kocaeli İl Çevre Durum Raporu 2006, bitki örtüsü s. 173, bitki türlerinin dağılımı s. 232. Şurada: http://www.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/kocaeliicd2006.pdf, Erişim Tarihi: 07/03/2012. 1829 yılında Osmanlı ordusunda görev alan Baron Felix de Beaujour Kalpe limanının stratejik öneminden bahseder ve bu mevkiin verimliliğine vurgu yapar. Yavuz Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit 2008, s. 152. 1893 yılında bu bölgeyi gezen Vital Cuinet, Kalpe ve civarının başlıca doğal kaynağı olarak ahşap ürünlerini sayar. Cuinet mevcut ormanların genişliği konusunda hiç bir kesin veri olmadığını hatta Kandıra'daki ormanları keşfetmek için yol bile bulunmadığından bahseder. Vital Cuinet, "Vilayet de Constantinople et Mutessarriflik d'İsmid", *La Turquie d'Asie. Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et raisonnee de chaque province de l'Asie Mineure*, cilt. IV, Paris 1895, s. 385. XIX. yüzyılın başlarında Kerpe'yi ziyaret eden Galt, Kerpe'de (Kalpe) pek çok köy ve geniş ve verimli ekili alanlar bulunduğunu yazar. Ulugün a.g.e., ss. 111-112. Galt'ın gözlemleri Ksenophon'un M.Ö. 400'de kaydettikleriyle benzerlik gösterir. Ksenophon, *Anabasis* VI 4, 1-6.

⁴⁴ Ksenophon, *Anabasis* VI 4, 4-6 and VI 6, 1-2.

⁴⁵ İzmit'i ziyaret eden seyyahlar için bk. Ulugün, a.g.e.

⁴⁶ Kocaeli Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Kocaeli İl Çevre Durum Raporu 2006, s. 274. Şurada: http://www.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/kocaeliicd2006.pdf, Erişim Tarihi: 07/03/2012.

bölgedeki Hellen kültürünün yokluğuyla ilintili olabileceğini ileri sürer.⁴⁷ Gerçekten de Kalpe, yerel halk olan Bithynialılar ile çevrilmiş bir bölgedeydi. Ancak yine de burada zeytinin yetiştirilmemesi, kültürel bir farklılıkla ilgili olabileceği gibi iklim şartlarıyla da ilgili olmalıdır.⁴⁸

Yukarıda bahsedilen, Bithynia'da kurulan bu kolonilerde genel olarak kolonizasyon öncesi yerel bir halka ya da Bithynler'e ait arkeolojik bir iz rastlanmamıştır.⁴⁹ Ancak Astakos ve Myrleia'daki durum konusunda az da olsa ipuçları mevcuttur. M.S. II. yüzyıl yazarı Polyainos Astakos kenti egemenlik alanındaki (*khora*) bataklık bir alanda Thrakialılar'ın (Thrakes) yaşadığından bahseder.⁵⁰ Bu ifade kaynağın İngilizce çevirisinde atlanmış görünmektedir. Ancak orijinal Eski Yunanca metinde "Khora'daki Thrakialılar" (*Thrakes...ek tes khoras*) ifadesi bulunmaktadır.⁵¹ H. Berve bu dönemde Astakos'un Bithynialılar'ın kontrolünde olduğunu yazarken, G. Busolt ve H. Swoboda, *khora* kırsal alanı ifade ettiği için bahsedilen topluluğun muhtemelen Bithynialı köleler olabileceğini ileri sürer.⁵²

Ayrıca Kocaeli Müzesi başkanlığında 2010 ve 2011 yıllarında Astakos'ta gerçekleştirilen sondaj kazılarında Demir Devri'nden Hellenistik Devir sonuna kadar geniş bir döneme tarihlenen bulgular saptanmıştır.⁵³ Özellikle höyükte Demir Çağı'na tarihli el yapımı siyah hamurlu bir kap parçasının bulunması çarpıcıdır. Bu, Astakos'un Hellen kolonizasyonu öncesi yerleşim gördüğüne işaret eder. Ayrıca kazılar sırasında M.Ö. VI. yüzyıla ait, Atina üretimi ve Siyah Figür Tekniği'nde yapılmış kaplara ait parçalar, Klasik Devir'e ait (M.Ö. V.-IV. yüzyıllar)

⁴⁷ Ksenophon, *Anabasis* VI 4, 4-6; Stephen Mitchell, "Olive cultivation in the economy of Roman Asia Minor", Stephen Mitchell – Constantina Katsari (eds.), *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor*, Swansea 2005, ss. 83-93.

⁴⁸ Güney, "History of Settlers and Settlements in Bithynia", s. 83 dn. 401.

⁴⁹ Tsetsckhladze, "Introduction", s. lxxviii. Avram, *a.g.e.*, s. 977.

⁵⁰ Polyainos, *Strategemata, Stratagems*, çev., R. Shepherd, Londra 1793, II 30, 3.

⁵¹ *A.g.y.*, II 30, 3.

⁵² Burstein, *a.g.e.*, s. 130, dn. 64. Helmut Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen*, cilt. I-II, Münih 1967, I, s. 318. Georg Busolt-Heinrich Swoboda, *Griechische Staatskunde*, cilt. I, Münih 1920, s. 285, dn. 1.

⁵³ Zeynep Koçel Erdem, "Astakos Kazısı", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 34 (2012), ss. 23-25.

çok sayıda Siyah Firnisli Gruba ilişkin parçalar ve Kırmızı Figür Tekniği'nde yapılmış seramikler ele geçmiştir. Siyah Firnisli kaplar arasında kantharos, skyphos, balık tabakları ve kandiller çoğunluktadır.⁵⁴

Söz konusu sondaj kazısı dışında, Astakos'ta daha önceleri ele geçen Arkaik ve Klasik dönem seramiği⁵⁵ şu an Kocaeli Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.⁵⁶ Son olarak Thynias (Kefken) Adası'nda Arkaik ve Klasik dönemlere tarihlenen sur kalıntıları ve M.Ö. V.-IV. yüzyıllara ait Atina üretimi siyah figürlü kap parçaları bulunmuştur.⁵⁷ Attika siyah figürlü seramiği ilk defa M.Ö. 610-600 yıllarında Hellas'tan Batı Anadolu'ya ithal edilmiş ve bu ithalat M.Ö. V. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.⁵⁸ Kocaeli Müzesi'nde sergilenen Astakos'ta bulunan seramik parçaları *lekythoi*, *aryballos*, *kylix*, kandilleri ve pişmiş toprak figürinleri içerir ve müzede belirtildiği kadarıyla M.Ö. VI.-V. yüzyıllara tarihlenmiştir. Bu malzemenin çalışıldığı herhangi bir yayının olmaması tarihlendirilmesini ve değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Ne şekilde bulunduğu bilinmemesine karşın, bu malzeme grubu, Hellen seramiğinin Marmara ve Karadeniz kıyısına ihraç edildiğinin bir göstergesidir.⁵⁹

Yine, Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün Prof. Dr. Ayşe Çalık-Ross başkanlığında 2005 yılından bu yana yürüttüğü yüzey araştırmaları sırasında Astakos ve çevresinde ele geçen arkeolojik malzeme de yayımlanmayı beklemektedir.⁶⁰

⁵⁴ A.g.y., s. 24.

⁵⁵ Sencer Şahin, *Neufunde von Antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) Und in der Umgebung der Stadt*, Münih 1974, s. 68; Louis ve Jean Robert, *Bulletin Épigrafiqque*, cilt. VIII, 1974, 1974-1977, Paris, Nr. 574; Avram, *a.g.e.*, s. 977. Başiskele'de bulunan M.Ö. 540-530 tarihli Arkaik Kouros başı için bk. Cevdet Bayburtluoğlu, "İzmit'te Bulunmuş Olan Arkaik Kuros Başı", *Bellelen* 3 (1967), ss. 331-334.

⁵⁶ Şahin, *Neufunde Von Antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) Und in der Umgebung der Stadt*, s. 68; Robert, *Bulletin Épigrafiqque*, s. 574; Avram, *a.g.e.*, s. 977; Ulugün, *a.g.e.*, s. 18, dn. 15.5.

⁵⁷ Saprykin, *a.g.e.*, s. 30; Fıratlı, "Bithynia Araştırmalarına Birkaç İlave", s. 16. Fıratlı'ya göre kylix, kotyle ve kantharos gibi Atina üretimi siyah figürlü içki kapları M.Ö. IV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenebilir.

⁵⁸ Yasemin Tuna Nörling, "Attika Siyah Figür Seramiği'nin Batı Anadolu'da Yayılımı", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1993, ss. 437-445.

⁵⁹ Güney, "History of Settlers and Settlements in Bithynia", s. 71.

⁶⁰ Çalık-Ross, *a.g.e.*, s. 112.

Diğer taraftan Corsten, Myrleia kentinin yerel dildeki şeklinin Brylleion olduğunu ve sonradan Myrleia'ya dönüştüğünü yazar.⁶¹ Böylece hem Corsten'in hem de Polyainos'un aktardıkları, bölgede Thrakialı ya da Hellen olmayan bir toplumun varlığına işaret eder.⁶² Elimizde herhangi bir arkeolojik veri bulunmamasına rağmen, Bithynialılar'ın önceleri Marmara'nın sahil şeridinde kendileri için uygun olan yerlere yerleştikleri, ancak Hellenler'in, bölgeye geldikten sonra, kendilerine karşı direnen Bithynialılar'ı ya öldürdüğü ya da köleleştirdiği öne sürülebilir. Böylece Hellen kolonileri, Bithynialılar'ı sahil şeridinden çekilerek iç kesimlere yerleşmeye zorlamış olmalıdır.⁶³ Çünkü Bithynia bölgesinin yerleşim yeri olarak elverişliliği göz önüne alındığında, Bithynia'da kurulan kolonilerin kuruldukları yerde, Hellenler gelmeden önce herhangi bir yerleşmenin bulunmadığı düşük bir ihtimaldir.⁶⁴

Kolonilerle yerliler arasındaki ilişkilere gelince, genel olarak bu ilişkiler yerlilerin kolonilerden etkilenmesi ve kolonilerin yerel adetleri benimsemesi ve uygulaması şeklinde iki yönlü bir süreci kapsar.⁶⁵ Hellen kolonizasyonunda genellikle erkekler rol aldığı için gittikleri yerlerde yerel kadınları eş olarak seçip evlenmek durumundaydılar. Yerliler ve koloniler arasındaki ekonomik ilişkiler ise genel anlamda hediyeleşme ve değiş-tokuşa dayanıyordu.⁶⁶ Pek çok koloni yerlilerin yerleştiği ya da onların yakınındaki bölgede kurulur. Bazı durumlarda bölgenin kabile liderleri Hellen kolonilerine yerleşmek ve ekip biçmek için toprak verir. Toprak alımı ya özel bir anlaşmaya ya da önde gelen kabilelerden birine yapılacak bir ödeme ile yani para karşılığında gerçekleşiyordu.⁶⁷ Yerliler ve

⁶¹ Thomas Corsten, *Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai*, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 32, Bonn 1987, ss. 4-6.

⁶² Polyainos, *a.g.e.*, II 30, 3.

⁶³ Bu mesele için ayrıca bk. Thomas Corsten, "The Role and Status of the Indigenous Population in Bithynia", Tønnes Bekker Nielsen (ed.), *Rome and the Black Sea Region, Domination, Romanisation, Resistance*, Aarhus 2006, ss. 85-92.

⁶⁴ Güney, "History of Settlers and Settlements in Bithynia", s. 73.

⁶⁵ Tsetsckhladze, "Introduction", s. lii.

⁶⁶ Atinalılar ve Thrakialılar arasındaki hediyeleşme için bk. Lynette Mitchell, *Greeks Bearing Gifts: The Public Use of Private Relationships in the Greek World, 435-323 BC*, Cambridge 2002, ss. 134-145.

⁶⁷ Tsetsckhladze, "Introduction", ss. xlvi; liii-liv.

koloniler arasındaki ilişkilerin ortak ilgi ve ihtiyaçlar çevresinde şekillendiği örnekler de bulunmaktadır. Yerel liderlerin Hellen sanatçıları davet etmelerine ilişkin örnekler Iberia yarımadasında ve Karadeniz’de rastlanan bir durumdur.⁶⁸ Bithynia’da kurulan Hellen kolonileri ile Bithynialılar arasında hediyeleşme ve değiş-tokuşun varlığına ilişkin herhangi bir veri olmadığı gibi bu iki unsur arasında yapılan evlilikler ya da egemenlik alanlarının belirlenmesine ilişkin bir anlaşma da bilinmemektedir.

Arrianos’tan öğrendiğimize göre, Astakos ismi bir kuruluş efsanesinde geçer.⁶⁹ Arrianos’a göre kentin kurucusu Astakos, Poseidon ve su perisi Olbia’nın oğluydu. Böylece efsanede Bithynialı yerel unsurlarla Hellen öğelerinin bir karışımı görülmektedir.⁷⁰ M.Ö. V. yüzyılın ilk yarısında darp edilen Astakos sikkelerinde muhtemelen peri Olbia’yı temsil eden bir kadın başı tasvir edilmiştir.⁷¹ Bithynia’da Olbia adını taşıyan başka bir kent olduğu ve bu kentin adının değiştirilerek Astakos yapıldığı bilinmektedir. Megara tarafından kurulduğu düşünülen Olbia hakkında fazla bir bilgimiz bulunmamasına karşın kentin önemli bir merkez olduğunu İzmit Körfezi yani Astakos Körfezi’nin aynı zamanda Olbia Körfezi olarak da isimlendirilmesinden anlıyoruz.⁷² Belki de sözkonusu efsane koloniler tarafından bölgede Hellen kültürünü yaymak ve yerel unsurlarla kaynaşmak için türetilmişti.

Diğer taraftan, Ksenophon, Pseudo-Skylaks, Memnon, Arrianos ve Diodoros gibi antik yazarlar söz konusu unsurlar arasındaki ilişkiler hakkında ipuçları sunmaktadır. Ancak dönemle çağdaş olan ve olmayan bütün bu kaynaklar ağırlıklı olarak Hellen kolonileri ile Bithynialılar arasındaki M.Ö. V. yüzyıl ve sonrasına ait ilişkiler hakkında bilgi verir. M.Ö.

⁶⁸ Bk. Alexander John Graham, “Commercial Interchanges between Greeks and Natives”, *Collected Papers on Greek Colonization*, Leiden 2001, ss. 45-175.

⁶⁹ Arrianos, *Bithynica, Fragmenta Historicorum Graecorum*, cilt. III, çev. K. Müller, Frankfurt am Main 1975, XIX; Avram, *a.g.e.*, s. 977.

⁷⁰ Arrianos, *Bithynica*, XIX. Ayrıca bk. David Asheri, “On the Holy Family of Astakos”, Sencer Şahin – Elmar Schwertheim – Jörg Wagner (eds.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien: Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976*, Leiden 1978, ss. 94-95.

⁷¹ Barclay Vincent Head, *Historia numorum*, Oxford 1911, s. 510.

⁷² Avram, *a.g.e.*, s. 990.

VIII. yüzyılda başlayan erken dönem ilişkileri içermezler. Böylece, Bithynialılar ve Hellen kolonileri arasındaki ilişkileri iki dönemde inceleyebiliriz. İlk dönem kolonilerle Bithynialılar'ın ilk defa karşı karşıya geldikleri erken dönemdir. İkinci dönem ise kaynakların daha çok bilgi sunduğu M.Ö. V. yüzyıl ve sonrasıdır.

Bithynialılar ve Hellen kolonileri arasındaki erken dönem ilişkiler konusundaki kaynaklar yetersiz olmasına karşın, bu dönemdeki ilişkilere yönelik analogi yapmamızı sağlayacak başka örnekler bilinmektedir. Özellikle Karadeniz'de kurulan Hellen kolonileri ve yerel halk arasındaki ilişkiler konusunda arkeolojik veriler önemli bilgiler sağlamaktadır.⁷³

Örneğin bir Megara kolonisi olan Herakleia'daki yerel halkın yarısı ya öldürülmüş ya da köleleştirilmiştir. Strabon, buradaki yerel halk olan Mariandynler'in Bebrykler, Mygdonlar, Bithynialılar gibi Thrak kabileleri olduğunu yazar.⁷⁴ Thrakia-Anadolu kökenli bu halkın statüsü Poseidonios ve Strabon tarafından tasvir edilmiştir.⁷⁵ Athenaios'un Poseidonios'tan aktardığına göre Mariandynler kendilerini yönetecek kapasitede değillerdi. Bu yüzden Poseidonios'un ifadesiyle Mariandynler kendilerinden 'akılca daha üstün' ve yönetme gelenegine sahip Herakleia Pontike ile anlaşma yaptılar. Buna göre, eğer Herakleia'ya boyun eğip onların ihtiyaçlarını tedarik ederlerse, hiçbiri Herakleia Pontike egemenlik alanı dışında bir yerde satılmayacak, kendi topraklarında oturabilecekti.⁷⁶ Hellen kolonileri teknik olarak yerel halktan daha güçlüydü ve yerlileri hâkimiyetleri altına almaları daha kolaydı. Mariandynoi örneğinde görüldüğü gibi Hellenler, Bithynialılar'ı köleleştirerek hem bölgedeki insan gücünü hem de bölge kaynaklarını kullanmış olabilirler.

Sinope⁷⁷ ve Amisos'ta⁷⁸ kurulan Hellen kolonileri, bölgedeki kolonilerle yerel halk arasındaki ilişkileri yansıtmaları açısından önemlidir.⁷⁹ Antik

⁷³ Güney, "History of Settlers and Settlements in Bithynia", s. 78.

⁷⁴ Strabon, *a.g.e.*, VII 3, 2; XII 3, 5.

⁷⁵ Athenaios, *Deipnosophistai, the Deipnosophists*, çev. C. B. Gulick, Loeb, Londra 1928, VI 263. Strabon, *a.g.e.*, XII 3, 4. Apollonios Rhodios, *a.g.e.*, II 752. Pausanias, *a.g.e.*, V 26, 7. Saprykin *a.g.e.*, s. 36. Tssetskhladze, "Introduction", s. liii.

⁷⁶ Athenaios, *a.g.e.*, VI 263.

⁷⁷ Ksenophon, *Anabasis*, VI 1, 5; Strabon, *a.g.e.*, XII 3, 2. Diodoros, *a.g.e.*, XIV 31, 2. Sinope ile ilgili çalışmalar için ayrıca bk. Dominique Tezgör-Kassab (ed.), *SINOPE, The Results*

kaynaklar Amisos'un kolonistler tarafından zorla ya da antlaşma yoluyla hâkimiyet altına alındığına değinmezler. Amisos, Leukosyrialılar'ın egemenlik alanının ortasında kalan bir mevkide adeta bir ada gibi dört bir yandan yerel halk tarafından çevrelenmişti.⁸⁰ Muhtemelen benzer bir manzara Bithynia'da da söz konusu idi. Bu bölgede de İzmit ve Gemlik körfezleri boyunca birkaç tane Hellen kolonisi bulunmaktaydı ve bu koloniler görünen o ki Bithynialılar'ın egemenlik alanıyla çevriliydi.⁸¹

Amisos ve Sinope'deki arkeolojik verileri ve tarihi kaynakları inceleyen L. Summerer, yerel halka ait yerleşim yerlerinde erken dönem Hellen seramiğinin varlığına değinir ve bunu, Hellenler'in sahil şeridinde kentler kurmadan önce bu bölge ile iletişim halinde olduğunun bir göstergesi sayar. Amisos ve Sinope'deki Hellen kolonileri varlıklarını sürdürmek için yerel halkın egemenlik alanında bulunan tarımsal ürünlere, metal ve madenlere ulaşmak, dolayısıyla yerel halkla iletişim kurmak zorundaydı. Ayrıca Sinope ve Amisos'ta yerel seramiğe de rastlanmıştır. Şu durumda yerel halk ya köylerinden koloni kuranlar tarafından Sinope ve Amisos'a getirilmişti, ya da bu bölgeye Hellen kolonilerinin kurulmasından çok daha önceleri yerleşmişlerdi.⁸²

Yine S. Solovyov'un Skythia'da yaptığı araştırma yerel aristokrat sınıfi ile Hellen kolonileri arasındaki ilişkileri göstermesi açısından önemlidir.⁸³ Buna göre, Hellen tüccarlar ve göçebe ve yarı yerleşik İskit kabile

of Fifteen Years of Research, Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009, Leiden 2012. Owen Doonan, *Sinop Landscapes: Exploring Connection in the Hinterland of a Black Sea Port*, Philadelphia 2004. A.g.y., "Exploring community in the hinterland of a Black Sea port", Pia Guldager Bilde – Vladimir Stolba (eds.) *Surveying the Greek chora: a region in comparative perspective*. Aarhus 2006, ss. 47-58. A.g.y., "Sacred landscapes and the colonization of the Sinop Promontory", Charles Gates ve diğerleri (eds.), *Sacred Landscapes in Anatolia and Neighboring Regions*, BAR International Series: 2034, Oxford 2010, ss. 69-78.

⁷⁸ Strabon, *a.g.e.*, XII 3, 8, 14, 16-17, 25.

⁷⁹ Latife Summerer, "Greeks and natives on the southern Black Sea coast in antiquity", Gülden Erkut – Stephen Mitchell (eds.), *The Black Sea: past, present and future*, Londra: Ankara İngiliz Enstitüsü, İstanbul: Mimarlık Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2007, ss. 27-36.

⁸⁰ Strabon, *a.g.e.*, XII 3, 25.

⁸¹ Güney, "History of Settlers and Settlements in Bithynia", s. 79.

⁸² Summerer, *a.g.e.*, ss. 27-36.

⁸³ Sergei Solovyov, "Ancient Greek pioneering in the northern Black Sea coastal area in the seventh century B.C.", Gülden Erkut – Stephen Mitchell (eds.), *The Black Sea: past, present*

liderleri arasında ticari ilişkiler gerçekleşmiştir. Öyle görünüyor ki Hellen kolonileri bölgede tutunmak için öncelikle yerel liderlerin onayını ve desteğini kazanmak durumundaydı. Bithynialılar, kaynakların gösterdiğine göre Thrak kökenli ve kabile sistemine sahip bir topluluktur.⁸⁴ Arkeolojik olarak tespit edilmemesine rağmen Hellen kolonileri, adlarını M.Ö. V. yüzyılın ortalarından itibaren duymaya başladığımız bölgedeki Bithynialı kabile liderleri (Dydalses, Bas) ile yerel kaynakların kullanımı konusunda iletişim kurmuş olabilir. Çünkü kent yaşamının Hellenler tarafından bölgedeki tesisi yapı malzemesine olan talebi artırmış olmalıdır. Bithynia'da Hellen kolonilerinin dinsel ve kamu yapılarının inşasında ihtiyaç duyabileceği örneğin ahşap ve kesme taş Bithynialılar'ın egemenlik alanlarında bulunuyordu. Bithynialılar Ksenophon'un aktardığı gibi köylerde yaşıyordu ve ahşap ve taş gibi materyallere ihtiyaçları Hellenler'e göre çok daha düşük seviyede olmalıydı.⁸⁵ Gerek Sinope ve Amisos'taki kolonilerde, gerekse Herakleia-Mariandynoi arasında görülen ilişkilere benzer bir şekilde koloniler ve Bithynialılar arasında ihtiyaçlara bağlı olarak ahşap, kesme taş gibi ham maddeler karşılığında Hellen seramiği ya da yerel halka cazip gelen diğer Hellen ürünlerinin değiş-tokuşunun yapıldığı düşünülebilir.⁸⁶

Bithynialılar ve Hellen kolonileri arasındaki ilişkilerin ikinci dönemi, M.Ö. V. yüzyıl ve sonrası, antik kaynakların sağladığı bilgilerin artması ile biraz daha netlik kazanmaktadır. Ksenophon ve Pseudo-Skylaks'ın yanı sıra Memnon, Diodoros ve Arrianos gibi dönemin çağdaşı olmayan antik yazarların aktardıklarına göre M.Ö. V. yüzyılda kuzeybatı Anadolu'da ve Boğazlarda kurulan Hellen kolonileri egemenlik alanlarını korumada zorlanmış gözükmektedir.⁸⁷ Genel olarak bu dönemde Bithynialılar'ın çevre kolonilere karşı artan tehdidi ve Bithynialı kabile

and future, Londra: Ankara İngiliz Enstitüsü, İstanbul: Mimarlık Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi 2007, ss. 38-39.

⁸⁴ Rumscheid – Held, *a.g.e.*, ss. 92-93; Corsten, "Thracian Personal Names and Military Settlements in Hellenistic Bithynia", s. 128.

⁸⁵ Ksenophon, *Anabasis* VI 4, 4-6. 2006 ve 2007 yıllarında bölgede Kocaeli Üniversitesi tarafından yürütülen yüzey araştırmalarında Kutluca ve Kandıra'da antik dönemden beri kullanılan taş ocakları tespit edilmiştir. Çalık-Ross, *a.g.e.*, s. 121.

⁸⁶ Güney, "History of Settlers and Settlements in Bithynia", s. 83.

⁸⁷ Fernoux, *a.g.e.*, ss. 187-188.

liderlerinin genişleme politikası ve bölgede birlik kurma girişimleri antik kaynaklarda gözlemlenmektedir.

Astakos, M.Ö. V. yüzyılda Bithynialılar'ın saldırıları karşısında zor durumda kalmış ve varlığını M.Ö. 435-434 yıllarında Atina'dan gelen yerleşimcilerle sürdürebilmiştir.⁸⁸ Memnon, Megaralıları'dan sonra Atinalılar'ın Astakos'u işgal ettiğinde Dydalses'in başa geçmesiyle Atinalılar'ın yarattığı çatışmanın sona erdiğini yazar.⁸⁹ Böylece ilk kez Bithynialı bir liderin adına rastlanmaktadır. Atina kolonizasyonu M.Ö. 435-434 yıllarında olduğuna göre Dydalses'in etkin olduğu yıllar da bu döneme rastlıyor olmalıdır.⁹⁰

Kalkhedon diğer kolonilere göre daha güçlü bir konumdaydı. M.Ö. 416 yılında sebebini bilmediğimiz bir nedenden ötürü Byzantion ve Kalkhedonlular ile Bithynialılar arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkar. Durum uzlaşma yoluyla çözülemeyince Byzantion ve Kalkhedon büyük bir ordu ile Bithynia topraklarını işgal eder. Byzantion ve Kalkhedon ordusu çok sayıda Bithynialıyı öldürürken pek çok Bithynia yerleşimini de tahrip eder.⁹¹ Bu örnek aynı zamanda iki Megara kolonisinin kendileri için tehdit olan ortak bir düşmana karşı beraberce hareket edebildiklerinin bir göstergesidir.⁹²

M.S. III. yüzyılda yaşamış, dönemle çağdaş olmayan Athenaios'un M.Ö. III. yüzyıl yazarlarından Phylarkhos'tan aktardığına göre Bithynialılar, Byzantion tarafından köleleştirilir. Burada, Kariyalılar'ın

⁸⁸ Memnon, *a.g.e.*, XII 3-4.

⁸⁹ A.g.y., XX.

⁹⁰ Emin Clemens Bosch, *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi*, çev. O. N. Arıdağ, İstanbul 1942. s. 52.

⁹¹ Diodoros, *Bibliotheca Historica, Historical Library*, çev. C. H. Oldfather, Loeb, Londra, 1933-1967, XII 82.

⁹² Adrian Robu, Karadeniz'de ve Marmara Denizi'nde kurulan Megara kolonilerini incelediği makalesinde, Megara kolonileri arasında sadece benimsedikleri kültür ve kurumlar konusunda ortak bir kültür bulunmadığını, aralarında siyasi açıdan önemli bir iletişim ağı ve dayanışmanın da bulunduğunu ortaya koyar. Adrian Robu, "Les établissements megariens de la Propontide et du Pont-Euxin: Reseaux, solidarites et liens institutionnels", *Pallas* 89 (2012), ss. 181-195.

yerel halkı olan Lelegler ile olan efendi-köle ilişkisinin Bithynialılar ve Byzantion arasında da olduğu açıkça belirtilmiştir.⁹³

M.Ö. 415 yılında Alkibiades yönetimindeki Atina donanmasının Sicilya seferi ardından, Byzantion ve Kalkhedon kentleri, sürekli olarak Atina ile Sparta ve Persler arasındaki iktidar mücadelesinin ortasında kalır.⁹⁴ M.Ö. 409 yıllarına gelindiğinde Atina, Sparta ve Persler arasında artan tansiyon neticesinde gelinen noktada Klearkhos Kalkhedonlular'ı ikna eder ve böylece Kalkhedonlular Atinalılar'dan ayrılarak Sparta ve Persler ile müttefik olur. Böylece, Alkibiades komutasındaki Atina donanması M.Ö. 409 yılında Kalkhedon üzerine sefere çıkar.⁹⁵ Bunun üzerine Kalkhedonlular yağma edilebilecek malların bir kısmını saklar, sahip oldukları hububat ve hayvanlarını ise komşuları Bithynialılar'a emanet eder. Alkibiades Bithynialılar'ın topraklarına bir elçi heyeti yollayarak, Bithynialılar'dan Kalkhedon halkına ait malların kendisine teslim edilmesini ister. Alkibiades aksi halde kendilerine savaş ilan edileceğini bildirir. Bithynialılar bu nedenle Alkibiades'in isteklerini kabul etmek zorunda kalır. Böylece Kalkhedonlular'ın kendilerine emanet ettikleri eşyaları Atinalılar'a teslim ederler.⁹⁶ Bunun sonucunda Alkibiades, Bithynialılar ile bir anlaşma imzalar.⁹⁷

Byzantion, Bithynia üzerine yaptığı seferden sonra da barbar tehdidi ve saldırılarından kurtulamaz. Kent, egemenlik alanını koruyamayarak sık sık Thraklar'ın düzenlediği saldırılarda zarar görür. 403 yılına gelindiğinde ise Byzantion Sparta'dan yardım istemek durumunda kalır. Bunun üzerine Sparta Klearkhos'u Byzantion'a gönderir.⁹⁸

⁹³ Athenaios, *a.g.e.*, VI 101.

⁹⁴ Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi*, s. 106.

⁹⁵ Alkibiades'in bu seferi ve seferin sonuçları için bk. Murat Arslan, "Alkibiades'in Kalkhedon ve Byzantion Kuşatması: Nedenleri ve Sonuçları" *Özsaat Armağanı. Mehmet ve Nesrin Özsaat Onuruna Sunulan Makaleler*, Suna - İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2011, ss. 9-22.

⁹⁶ Ksenophon, *Hellenika*. I 3, 2-7; Plutarkhos, *Alkibiades*, XXIX 3, 36, XXX 1; Diodoros, *a.g.e.*, XIII 66, 1-2.

⁹⁷ Ksenophon, *Hellenika* I 3, 4 dn. 1; Plutarkhos, *Alkibiades* XXIX 3, XXX 1.

⁹⁸ Diodoros, *a.g.e.*, XIV 12.

Bundan bir süre sonra, Onbinler Bithynia topraklarında belirir. Kyros'un başarısız seferi sonucunda başıboş kalarak geri dönüşe geçen bu meşhur ordu, Herakleia Pontike'ye geldiğinde hangi yönde ilerleneceği konusunda anlaşmazlığa düşerek üçe ayrılır. Bunlardan ilki, Arkadia ve Akhaialılar'ın bulunduğu birlik, ikincisi Kheirisophos yönetimindeki birlik ve üçüncüsü ise Ksenophon'un komuta ettiği birliktir.⁹⁹ Ordu, Herakleia Pontike'den Kalpe limanına ulaşır. Burada askerler Byzantion *harmostes*'i Kleandros'un yük gemileri ve kadırgalarla gelerek kendilerini almasını bekler. Ancak, bu bekleyiş umduklarından daha uzun sürer ve bölgedeki yerel halk olan Bithynialılar ile çatışmaları kaçınılmaz hale gelir.¹⁰⁰

Ksenophon, M.Ö. 400 yılında Kalpe limanına geldiğinde Bithynialı Thraklar'ın geçen Hellen gemilerine saldırdığından ve Herakleia Pontike ve Byzantion arasında hiçbir Hellen kolonisinin ya da dostane bir topluluğun bulunmadığından bahseder.¹⁰¹ Ksenophon'un aktardığına göre, ordu ancak Kalkhedon'a ulaştığında dostane bir bölgeye gelmiş olur.¹⁰² Ksenophon'un Bithynialılar'ı Hellen gemilerine saldıran düşman bir toplum olarak tanımlaması M.Ö. V. yüzyılın sonlarında Bithynialılar ve Hellenler arasındaki ilişkilerin genel olarak iyi olmadığını göstergesidir.¹⁰³

Gerçekten de Bithynialılar, Hellen güçleri karşısında durabilmek ve Onbinlerin Bithynia'dan geçişini engellemek için Daskyleion satrapı Pharnabazos'tan yardım ister.¹⁰⁴ Böylece 401 yılında Pers komutanlar, Spithridates ve Rhathines Pharnabazos'un ordusuna katılır. Bithynialılar Perslerle birlikte Ksenophon'a karşı savaşır. Ancak Ksenophon tarafından bozguna uğratılırlar.¹⁰⁵ Onbinler sadece bölgede kaldıkları sürede değil aynı zamanda Ksenophon önderliğinde bölgeden ayrılırken de Bithynler'in topraklarına yağma amaçlı saldırılar yaparlar. Kalkhedon

⁹⁹ Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi*, ss. 137-138.

¹⁰⁰ A.g.y., s. 138.

¹⁰¹ Ksenophon, *Anabasis* VI 4, 2.

¹⁰² Ksenophon, *Anabasis* VI 6, 37-8.

¹⁰³ Ksenophon, *Anabasis* VI 4, 4.

¹⁰⁴ Ksenophon, *Hellenika* I 3, 1-8; Jones *a.g.e.*, ss. 148-149; Çalık-Ross, *a.g.e.*, ss. 57-58.

¹⁰⁵ Ksenophon, *Anabasis* VI 5, 7-8.

egemenlik alanındaki Khryso polis (Üsküdar)'e vardıklarında ellerindeki ganimeti satmak için burada yedi gün kahlrlar.¹⁰⁶

Ksenophon'un notlarındaki bir başka önemli detay, M.Ö. IV. yüzyılın başlarında Kalpe'nin¹⁰⁷ dört bir yandaki Hellen kentlerin gelen ürünlerle dolup taşan önemli bir liman (limen) olmasıdır.¹⁰⁸ Ksenophon bu dönemde Kalpe'nin kimin denetiminde olduğunu yazmasa da Pseudo-Skylaks'ın aktardığına göre en azından M.Ö. IV. yüzyılda, Thynias adası ve Rhebas Nehri çevresi Herakleia'nın kontrolündeydi.¹⁰⁹

Dydalses'ten sonra Bithynialılar'ın başına geçtiği bilinen Bas'ın adı İskender'in Doğu Seferi'nde karşımıza çıkar. Arrianos'un aktardığına göre İskender doğuya doğru ilerlerken¹¹⁰, komutanı Kalas'ı Hellepontik Phrygia'ya hâkimiyet altına almak üzere görevlendirir. Kalas, M.Ö. 327 yılında Bithynia'ya ulaştığında Bithynialılar'ın lideri Bas ile karşı karşıya gelir ve Bas'a yenilir. Bas'ın oğlu olarak bilinen Zipoites (M.Ö. 326-278), Bithynia Krallığı'nın kurucusu ve bilinen ilk kralıdır.¹¹¹ Zipoites'in M.Ö. 315 yıllarında Astakos ve Kalkhedon'a olan doğrudan saldırıları Bithynialılar'ın dördüncü yüzyılın sonlarında ulaştıkları gücün bir göstergesidir.¹¹² Lysimakhos'un Kurupedion Savaşı'nda eski müttefiki Seleukos I Nikator tarafından öldürülmesi ve ardından Seleukos'un suikaste kurban gitmesiyle ortaya çıkan otorite boşluğu sonucunda Anadolu'daki yerel krallıklar bağımsızlıklarını ilan etme fırsatına sahip olur.¹¹³ Zipoites'in

¹⁰⁶ Ksenophon, *Anabasis* VI 6, 37-38; Diodoros *a.g.e.*, XIV 31, 4; Arslan, *İstanbul'un Antik-çağ Tarihi*, s. 141.

¹⁰⁷ Ksenophon, *Anabasis* VI 4, 2. Nezir Fıratlı, "Bithynia Araştırmalarına Birkaç İlave", ss. 18-19. Fıratlı burada yaptığı incelemelerde bir nekropolis alanı ve bazı seramik parçaları tespit etmiştir.

¹⁰⁸ Ksenophon, *Anabasis* VI 6, 2-3.

¹⁰⁹ Pseudo-Skylaks, *a.g.e.*, 92; Saprykin *a.g.e.*, s. 23, n. 37.

¹¹⁰ Arrianos, *Anabasis* I 12, 8.

¹¹¹ Memnon, *a.g.e.*, XX 2; ayrıca bk. Giovanni Vitucci, *Il regno di Bitinia*, Roma 1953, s. 15.

¹¹² Diodoros, *a.g.e.*, XIX 60.

¹¹³ Seleukos I Nikator, M.Ö. 281 yılının Ağustos/Eylül ayında –Kurupedion Muharebesi'nden yedi ay sonra 25 Ağustos ile 24 Eylül arasında bir tarihte –Lysimakheia'daki bir kurban töreni sırasında Ptolemaios Keraunos'un suikastı sonucu öldürülür. Memnon, *a.g.e.*, XII 3.

M.Ö. 297-296 yıllarında bağımsızlığını ilan ederek kurduğu Bithynia Krallığı da bu krallıklardan biridir.¹¹⁴

III. Sonuç

Hellen kolonileri ve Bithynialılar arasındaki erken dönem ilişkiler konusunda bilgilerimiz yetersiz olsa da, V. yüzyıldan itibaren Bithynialılar'ın güçlenmeye başlamasıyla iki grup arasındaki ilişkinin genellikle çekişmeli olduğu gözlemlenmektedir. M.Ö. V. yüzyılın ortalarından itibaren Bithynialılar'ın kabile liderleri çevresinde organize olmaya başladıkları görülmektedir. Bu oluşum daha sonra kurulacak Bithynia Krallığı'nın bir nüvesiydi. M.Ö. V. yüzyıl ortalarından itibaren Dydalsos (M.Ö. 435) adında bir kabile liderinin öncülüğünde Bithynialılar'ın Hellenlere karşı saldırılar düzenleyecek kadar organize olduklarını ve bazen de kendi çıkarları için Hellenler'e karşı Pers satraplarıyla anlaşmalar yapacak kadar bölgede söz sahibi oldukları görülmektedir.¹¹⁵ Alkibiades'in seferi sırasında Kalkhedon ve Bithynialılar arasındaki işbirliği ise ortak çıkarlar söz konusu olduğunda birlikte hareket edilebildiğinin göstergesidir.

Sonuç olarak, Bithynia'da kurulan Hellen kolonilerinin kuruldukları yerlerde yerel bir halkın varolup olmadığı ve genel olarak bölgedeki yerel halk olan Bithynialılar ile Hellen kolonilerinin ilk etkileşimi, sosyo-kültürel, ekonomik ve politik ilişkileri mevcut verilerin yetersizliği nedeniyle tam olarak aydınlatılamamaktadır. Bu çalışmada eldeki veriler ışığında konu hakkındaki muhtemel durum ve sonuçlar incelenmiş ve sunulmuştur. Bu nedenle bölgede 2005 yılından bu yana Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından yürütülen arkeolojik yüzey araştırması ve ayrıca bölgede yürütülecek arkeolojik kazılar bu kapsamda son derece önemlidir. Bu tür projelerde ele geçen ve geçecek olan bulgular Bithynia'daki Hellen Kolonizasyonu'nun yanı sıra, koloniler ve yerel unsurlar arasındaki ilişkileri de ortaya koyacak potansiyele sahiptir.

¹¹⁴ Walter Radt, *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, İstanbul 2000, s. 25, krş. Otto Mørholm, *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri*, çev. O. Tekin, İstanbul 2000, s. 205.

¹¹⁵ Dydalses'i takiben M.Ö. 376 yılında öldüğü bilinen Boteiras ve sonra da Bas (M.Ö. 376-326) Bithynialılar'a liderlik eder. Memnon, *a.g.e.*, XII 3-4.

KAYNAKLAR**A. Antik Kaynaklar**

- Ammianus Marcellinus, *The Res Gestae, the Roman History*, çev. J.C. Rolfe, Londra, New York 1935-9.
- Apollonios Rhodios, *Argonautika, the Argonautica*, çev. R.C. Seaton, Loeb, Londra, New York 1921.
- Appianos, *Rhomaika, Appian's Roman History*, çev. H. White, Londra, New York 1912-3.
- Arrianos, *Anabasis Alexandri, The Campaigns of Alexander*, çev. P. A. Brunt, Loeb, Londra, Cambridge-Mass. 1976.
- Bithynica Fragmenta Historicorum Graecorum*, cilt. III, çev. K. Müller, Frankfurt am Main 1975.
- Athenaios, *Deipnosophistai, the Deipnosophists*, çev. C. B. Gulick, Loeb, Londra 1928.
- Diodoros, *Bibliotheca Historica, Historical Library*, çev. C. H. Oldfather, Loeb, Londra 1933-1967.
- Herodotos, *Historia, the Histories*, çev. A. D. Godley, Loeb, Cambridge-Mass., Londra 1920-1957.
- Ksenophon, *Hellenika; Anabasis; Symposium; Apology*, çev. C. L. Brownson and O. J. Todd, Loeb, Londra, New York 1918-1922.
- Anabasis, Onbinlerin Dönüşü*, çev. T. Gökçöl, İstanbul 2010.
- Lampsakos'lu Kharon, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, ed. F. Jacoby, Leiden, Berlin 1926-1958.
- Memnon, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, cilt. III, çev. K. Müller, Frankfurt am Main 1975.
- Pausanias, *Perihegesis tes Hellados, Description of Greece*, çev. W.H.S. Jones, H.A. Omerod, Loeb, Cambridge-Mass., Londra 1918.
- Plutarkhos, *Plutarch's Lives. Alkibiades and Coriolanus; Lysander and Sulla*, çev. B. Perrin, Loeb, cilt. IV, Cambridge-Mass., Londra 2000.
- Polyainos, *Strategemata, Stratagems*, çev. R. Shepherd, Londra 1793.

- Pseudo-Skylaks, *Periplus, Geographi Graeci Minores*, çev. C. W. L. Müller, Hildesheim 1990.
- Strabon, *Geographika, Geography of Strabo*, çev. H. L. Jones, Loeb, Londra, New York 1917-1949.

B. Modern Kaynaklar

- Adak, Mustafa – Stauner, Konrad, “Zur Stellung von Armeceangehörigen in ihren Heimatstädten: Der Fall M. Aur. Antoninus Aus Prusias ad Hypium”, *Gephyra* 3 (2007), ss. 133-168.
- Arslan, Murat, *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator*, Odin, İstanbul 2007.
- İstanbul'un Antikçağ Tarihi*, İstanbul 2010.
- “Alkibiades'in Kalkhedon ve Byzantion Kuşatması: Nedenleri ve Sonuçları” *Özsait Armağanı. Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler*, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2011, ss. 9-22.
- Asheri, David, “On the Holy Family of Astakos”, Sencer Şahin – Elmar Schwertheim – Jörg Wagner (eds.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens: Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976*, Leiden 1978, ss. 93-98.
- Avram, Alexandru, “The Propontic Coast of Asia Minor”, Mogens Herman Hansen – Thomas Heine Nielsen (eds.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004, ss. 974-999.
- Aydingün, Şengül – Aydingün, Haluk, “Erken Demirçağ'da “İstanbul Boğazı” Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu'ya Geçişline Ait İlk Bulgular”, *Arkeoloji ve Sanat* 142 (2013), ss. 65-78.
- Bayburtluoğlu, Cevdet, “İzmit'te Bulunmuş Olan Arkaik Kuros Başı”, *Belleten* 3 (1967), ss. 331-334.
- Berve, Helmut, *Die Tyrannis bei den Griechen*, cilt. I-II, Beck, Münih 1967.
- Blümel, Wolfgang – Merkelbach, Reinhold, Grabepigramm auf Mokazis, *Epigraphica Anatolica* 25 (1995), ss. 67-69.
- Boardman, John, “Aspects of Colonization”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 322 (2001), ss. 33-42.

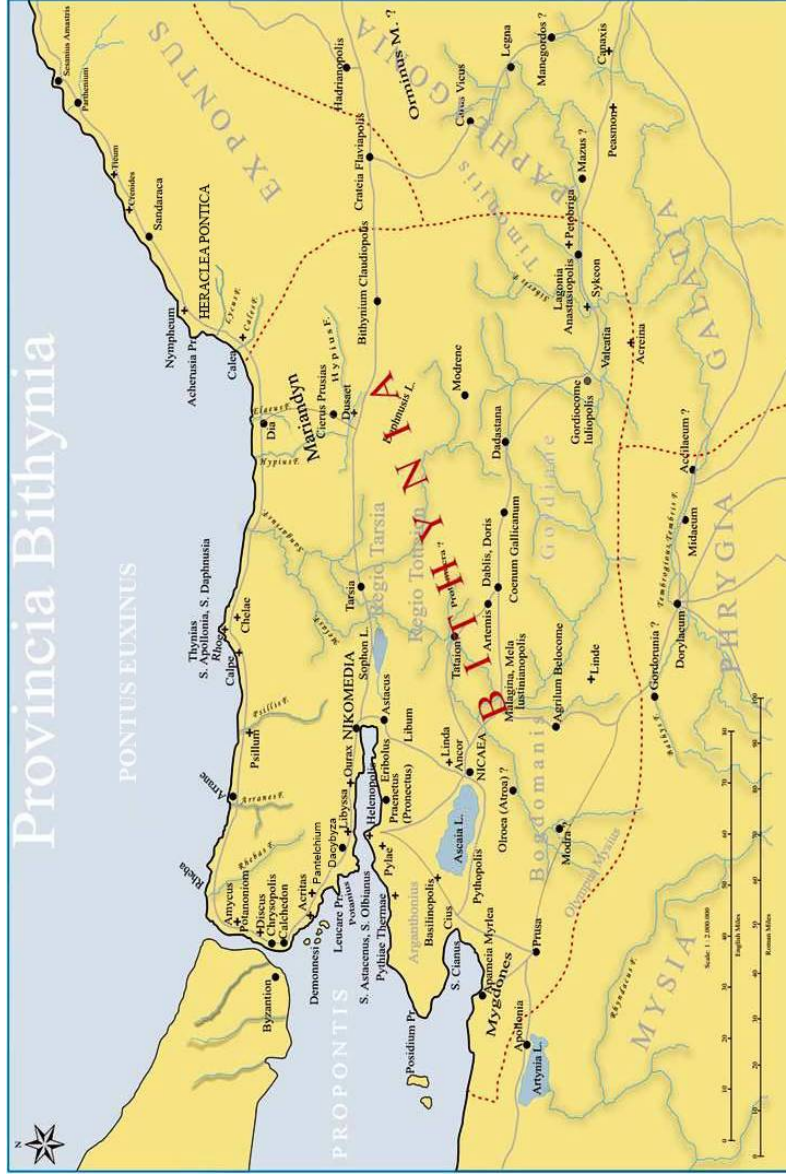
- Bosch, Emin Clemens, *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi*, çev. O. N. Arıdağ, İstanbul 1942.
- Burstein, Stanley Mayer, *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea*, Classical Studies 14, Berkeley 1976.
- Busolt, Georg – Swoboda, Heinrich, *Griechische Staatskunde*, vol. I, Beck, Münih 1920.
- Çalık-Ross, Ayşe, *Antik İzmit: Nikomedia*, İstanbul 2007.
- Çapar, Ömer, “Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu”, *I. Anadolu Demir Çağları Sempozyumu, 24-27 Nisan 1984, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, İzmir 1987, ss. 12-34.
- Corsten, Thomas, *Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai*, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 32, Bonn 1987.
- “The Role and Status of the Indigenous Population in Bithynia”, Tønnes Bekker Nielsen (ed.), *Rome and the Black Sea Region, Domination, Romanisation, Resistance*, Aarhus 2006, ss. 85-92.
- “Thracian Personal Names and Military Settlements in Hellenistic Bithynia”, Elaine Matthews (ed.), *Old and New Worlds in Greek Onomastics*, Oxford 2007, ss. 121-135.
- Cuinet, Vital, “Vilayet de Constantinople et Mutessarriflik d'İsmid”, *La Turquie d'Asie. Géographie, Administrative, Statistique, Descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure*, cilt. IV, Paris 1895, ss. 301-400.
- Dönmez-Öztürk, Filiz, “Göynük ve Mudurnu'dan Yeni Yazıtlar I”, *Mediterranean Journal of Humanities* 2 (2012), ss. 67-78.
- Doonan, Owen, *Sinop Landscapes: Exploring Connection in the Hinterland of a Black Sea Port*, Philadelphia 2004.
- “Exploring community in the hinterland of a Black Sea port”, Pia Guldager Bilde – Vladimir Stolba (eds.) *Surveying the Greek chora: a region in comparative perspective*, Aarhus 2006, ss. 47-58.
- “Sacred landscapes and the colonization of the Sinop Promontory”, Charles Gates ve diğerleri (eds.), *Sacred Landscapes in Anatolia and Neighboring Regions*, BAR International Series 2034, Oxford 2010, ss. 69-78.
- Dörner, Friedrich Karl, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*, Istanbuler Forschungen 14, Berlin 1941.

- Dörner, Friedrich Karl – Hoepfner, Wolfram, “Das Eiland Thynias-Apollonia”, *Istanbuler Mitteilungen* 39 (1989), ss. 103-106.
- Fernoux, Henry-Louis, “Guerres, cites et mondes indigenes du Pont-Euxin et de la Propontide aux Ve et IVe siècles av. J.-C.”, *Pallas* 51 (1999), ss. 173-204.
- Fıratlı, Nezih, “Bithynia Araştırmalarına Birkaç İlave”, *Belleten* 17 (1953), ss. 15-25.
- “Adapazarı-Tersiye Köyü Tümülsü”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 9 (1960), ss. 22-25.
- Gabrielsen, Vincent, “Trade and Tribute: Byzantion and the Black Sea Straits”, Vincent Gabrielsen – John Lund (eds.), *The Black Sea in Antiquity, Regional and Interregional Economic Exchanges*, Aarhus 2007, ss. 287-325.
- Graham, Alexander John, “Commercial Interchanges between Greeks and Natives” *Collected Papers on Greek Colonization*, Leiden 2001, ss. 45-175.
- Greaves, Alan, “Milesians on the Black Sea: Trade, Settlements and Religion”, Vincent Gabrielsen – John Lund (eds.), *The Black Sea in Antiquity, Regional and Interregional Economic Exchanges*, Aarhus 2007, ss. 9-23.
- Güney, Hale, “Nikomedia (İzmit)’da Sikke Basımı ve Kentin Roma Dönemi Kent Sikkeleri”, (Türkçe-İngilizce), *Marmara Araştırmaları Sempozyum Kitabı*, İstanbul 2008, ss. 41-61.
- “History of Settlers and Settlements in Bithynia from Archaic times to the Roman Empire”, H. Güney, *The Resources and Economy of Roman Nicomedia, Exeter Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Exeter 2012, ss. 65-104.
- Head, Barclay Vincent, *Catalogue of Greek Coins, Corinth, Colonies of Corinth etc*, Londra 1889.
- Historia numorum*, Oxford 1911.
- Heinemann, Uwe, *Stadtgeschichte im Hellenismus: die lokalhistoriographischen Vorgänger und Vorlagen Memnon von Herakleia*, Münih 2010.
- Jones, Arnold Hugh Martin, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971.

- Kocaeli Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Kocaeli İl Çevre Durum Raporu, 2006. Şurada: http://www.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/kocaeliicd2006.pdf Erişim Tarihi: 07/03/2012.
- Koçel-Erdem, Zeynep, “Astakos Kazısı”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 34 (2012), ss. 23-25.
- Kunnert, Ursula, *Bürger unter sich. Phylen in den Städten des kaiserzeitlichen Ostens*, Basel 2012.
- Mansel, Arif Müfit, “Gebze Yöresinde Kutluca Kubbeli Mezarı ve Onun Trakya Kubbeli Mezarları Arasında Aldığı Yer”, *Bulleten* 37 (1973), ss. 43-58.
- Meriçboyu, Yıldız – Atasoy, Sümer, “İzmit Kanlıbağ Tümülüsü”, *İstanbul Arkeoloji Müzesi Yıllığı* 15-16 (1969), ss. 67-90.
- Merkelbach, Reinhold – Stauber, Josef, *Steinepigramme aus dem griechischen Osten II*, Münih-Leipzig 2001.
- Mitchell, Lynette, *Greeks Bearing Gifts. The Public Use of Private Relationships in the Greek World, 435-323 BC*, Cambridge 2002.
- Mitchell, Stephen, *Anatolia, Land, Men, and Gods in Asia Minor I-II*, Oxford 1993.
- “Olive cultivation in the economy of Roman Asia Minor”, Stephen Mitchell – Constantina Katsari (eds.), *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor*, Swansea 2005, ss. 83-113.
- Mørholm, Otto, *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri*, çev. O. Tekin, İstanbul 2000.
- Opait, Andrej, “A Weighty Matter: Pontic Fish Amphorae”, Vincent Gabrielsen – John Lund (eds.), *The Black Sea in Antiquity, Regional and Interregional Economic Exchanges*, Aarhus 2007, ss. 101-123.
- Özlem-Aytaçlar, Pınar, “Onomastic Survey of the Indigenous Population of Northwestern Asia Minor”, Richard Catling – Fabienne Marchand (eds.) *Onomatologos: studies in Greek personal names presented to Elaine Matthews*, Oxford 2010, ss. 506-529.
- Öztürk, Hüseyin Sami, “Nikaia’dan (Bithynia) Yeni Yazıtlar I (New Inscriptions from Nicaea [BITHYNIA] I)”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 137 (2011), ss. 147-154.

- Öztürk, Hüseyin Sami – Kılınç Aslan, Selen, “Nikaia’dan Yeni Yazıtlar II”, *Gephyra* 9 (2012), ss. 101-110.
- Öztürk, Hüseyin Sami – Plevneli, Ceren, “Nikaia’dan Yeni Yazıtlar III”, *Mediterranean Journal of Humanities* II/2 (2012), ss. 189-203.
- Polat-Öğüt, Sema – Şahin, Sencer, “Katalog der bithynischen Inschriften im Archäologischen Museum von İstanbul”, *Epigraphica Anatolia* 5 (1985), ss. 97-124.
- “Katalog der bithynischen Inschriften im Archäologischen Museum von İstanbul”, *Epigraphica Anatolia* 8 (1986), ss. 109-128.
- Radt, Walter, *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, İstanbul 2000.
- Robert, Louis, *A travers l’Asie Mineure. Poètes et prosateurs, monnaies grecques, voyageurs et géographie*, Paris 1980.
- Robert, Louis – Jean, *Bulletin Épigraphique*, cilt. VIII, 1974, 1974-1977, Paris.
- Robu, Adrian, “Les établissements megariens de la Propontide et du Pont-Euxin: Réseaux, solidarités et liens institutionnels”, *Pallas* 89 (2012), ss. 181-195.
- Rumscheid, Frank – Held, Winfried, “Erinnerungen an Mokazis. Eine neugefundene Stockwerkstele aus dem bithynischen Tarsos”, *Istanbuler Mitteilungen* 44 (1994), ss. 80-106.
- Şahin, Sencer, *Neufunde Von Antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) Und in der Umgebung der Stadt*, Münih 1974.
- Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia)/İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu II, 3. Testimonia, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*, Bonn 1987.
- “Neue Inschriften von der bithynischen Halbinsel”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 18 (1975), ss. 27-48.
- Saprykin, Sergej, *Heracleia Pontica and Tauric Chersonesus before Roman Domination. VI to I Centuries B.C.*, Amsterdam 1997.
- Scheidel, Walter, “The Greek Demographic Expansion: Models and Comparisons”, *The Journal of Hellenic Studies* 123 (2003), ss. 120-140.
- Solovyov, Sergei, “Ancient Greek pioneering in the northern Black Sea coastal area in the seventh century B.C.”, *Gülden Erkut – Stephen*

- Mitchell (eds.), *The Black Sea: past, present and future*, Londra: Londra: Ankara İngiliz Enstitüsü, İstanbul: Mimarlık Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2007, ss. 37-56.
- Sölch, Johann, “Bithynische Staedte im Altertum”, *Klio* 19 (1925), ss. 140-188.
- Summerer, Latife, “Greeks and natives on the southern Black Sea coast in antiquity”, Güliden Erkut – Stephen Mitchell (eds.), *The Black Sea: past, present and future*, Londra: Ankara İngiliz Enstitüsü, İstanbul: Mimarlık Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2007, ss. 27-36.
- Talbert, Richard, *The Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton 2000.
- Tezgör-Kassab, Dominique (ed.), *SINOPE, The Results of Fifteen Years of Research*, Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009, Leiden 2012.
- Tsetsckhladze, Gocha R., “Greek Penetration of the Black Sea”, Gocha R. Tsetsckhladze – Franco de Angelis (eds.), *The Archaeology of Greek Colonisation: Essays Dedicated to Sir John Boardman*, Oxford 1994, ss. 111-136.
- “Introduction: Revisiting Ancient Greek Colonization”, Gocha R. Tsetsckhladze (ed.), *Greek Colonization, An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Leiden, Boston 2006, ss. xxiii-1.
- Tuna-Nörling, Yasemin, “Attika Siyah Figür Seramiği'nin Batı Anadolu'da Yayılımı”, *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1993, ss. 437-451.
- Ulugün, Yavuz, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit 2008.
- Vitucci, Giovanni, *Il regno di Bitinia*, Roma 1953.

Harita: Antik Çağ'da Bithynia Bölgesi, (William Calder - George Bean, *A Classical Map of Asia Minor*, Londra 1958). Haritanın reproduksiyonu Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından yürütülen Nikomedia Projesi'nde görevli Arkeolog Ali Bora tarafından yapılmıştır.